

Widok. Teorie i Praktyki Kultury Wizualnej

tytuł:

Kołysanka (dla) Dolores

autorka:

Ewa Wziętek

źródło:

Widok. Teorie i Praktyki Kultury Wizualnej 2024 nr 40

odsyłacz:

<https://www.pismowidok.org/pl/archiwum/2024/40-czarne-ekologie/kolysanka-dla-dolores>

doi:

<https://doi.org/10.36854/widok/2024.40.2973>

wydawca:

Widok. Fundacja Kultury Wizualnej

afiliacja:

Uniwersytet SWPS

Uniwersytet Warszawski

słowa kluczowe:

transformacja energetyczna; dziedzictwo przemysłowe; maszyny górnicze; mroczna ekologia

streszczenie:

Pogłębione przedstawienie projektu Dolores - panna na wydaniu oraz próba wpisania go w szerszy kontekst ekologiczny.

Ewa Wziętek - Studentka kulturoznawstwa w Instytucie Kultury Polskiej UW. Interesuje się zagadnieniami związanymi z transformacją energetyczną polskich regionów przemysłowych. Analizuje przykłady dziedzictwa industrialnego w kontekście myśli ekokrytycznej. Zajmują ją również alternatywne systemy wytwarzania i transmisji wiedzy.

Kołysanka (dla) Dolores

Na pierwszy rzut oka właśnie tak mógłby wyglądać powrót do złotego wieku. Maszyny górnicze trafiają do zakładów gospodarowania odpadami metalowymi, wielki pokopalniany dół wypełnia się wodą, a po wysadzonych kominach elektrowni nie pozostaje już żaden ślad. Przemysłowe tory kolejowe zarastają trawą i mchem, a spękana ziemia wokół znów rodzi owoce. Tak mógłby wyglądać powrót do złotego wieku, gdyby nie gigantyczna koparka górująca nad okolicą jak posąg starożytnego ludu. Kim lub czym jesteś, Dolores?

Dolores – koparka. Dolores – bogini na czterometrowych, sterowanych hydraulicznie gąsienicach. Dolores, której jednostkowe naciski na podłoże są mniejsze niż te generowane przez człowieka. Nie pozostawia śladów czy może umiejętnie je zaciera? Zatrzymana w krajobrazie, który ma się odrodzić. Jest jak *glitch* na wyczekiwanej, ponownie „zdziczałej” i „zielonej” rzeczywistości. Umaszynowiona dziwność, nieludzka osobliwość.

Co ona tutaj robi?

To pytanie musi się prędzej czy później pojawić. Nie sposób go nie zadać, kiedy Dolores wyłania się nagle zza zakrętu. Świadectwem powtarzanego w nieskończoność pytania: „Co ona tutaj robi?” mogą być ślady gwałtownego hamowania i leżące na jezdni resztki rozbitych reflektorów. (Tak, na skrzyżowaniu, przy którym zaparkowała Dolores, miały już miejsce stłuczki). A więc co ona tutaj robi? Wbrew pozorom odpowiedź: „stoi” nie będzie ani przesadnie naiwna, ani zbyt trywialna. Tkwi samotna przy drodze w malutkiej wsi Wielkopole. Jest nieruchoma i „nie na miejscu”. Stoi na prywatnej ziemi, na działce należącej do kopalni. I choć plany „zagospodarowania Dolores” są ambitne, ich realizacja dopiero się rozpoczyna. W Wielkopole nie ma jeszcze industrialnego skansenu, nie ma muzeum z salami multimedialnymi ani wydzielonych miejsc parkingowych.

Pojedyncza czerwona tablica z napisem: „Droga pożarowa / koparka 1800/2” nie wyjaśnia zbyt wiele. Obecność maszyny wywołuje więc zmieszanie. Jeśli chcemy je zamaskować, możemy zapytać bezpośrednio: „Co tutaj robisz, Dolores?”.

Bo przecież niewątpliwie „coś” robi, a moment, w którym traci poręczność jako narzędzie, objawiając się poza czysto pragmatycznym, instrumentalnym kontekstem wyrobiska, jest tym, gdy możemy dostrzec jej „witalną” siłę, usłyszeć jej „wołanie”. W stojącej na przydrożnym polu trzydziestoosmiometrowej koparce nie ma już nic oczywistego. Dolores domaga się włączenia w sieć (współ)zależności nieredukowalnych do „zielonej ekologii”.

„Hiszpanki” z recyklingu

Dolores to jedna z dwóch „hiszpanek” – maszyn SRs-1800, czyli „wielonaczyniowych koparek kołowych na podwoziach gąsienicowych z podawarkami bez wysuwu”, sprowadzonych w 2009 roku przez Kopalnię Węgla Brunatnego "Konin". Obie „siostry” zostały wyprodukowane w 1985 roku w niemieckiej fabryce Takraf jako niezwykle wydajne maszyny do zdejmowania nadkładu w kopalniach odkrywkowych. Po około dwudziestu latach pracy w hiszpańskim As Pontes przybyły do Polski, by poprawić efektywność pracy oraz umożliwić zmniejszenie zatrudnienia (!) w wymagających warunkach odkrywki Józwin IIB¹.

Ze względu na swoje gigantyczne rozmiary przyjechały do Konina w częściach. Największe elementy przyplłynęły statkiem, pozostałe dotarły na miejsce transportowane przez czterysta tirów. Montażem i modernizacją „bliźniaczek” zajmowali się specjaliści z KWB "Konin" oraz Fabryki Urządzeń Górnictwa Odkrywkowego (FUGO). Nastroje wokół

Dolores, fot. Ewa Wziętek

srowadzonych z Hiszpanii koparek od samego początku były podniosłe. W kronice kopalni czytamy o budowie obiektu, który górnicy z Józwin ochrzczili mianem Placu Hiszpańskiego: „To teren, na którym zostaną zmontowane koparki SRs 1800 [...]. W Rzymie są Schody Hiszpańskie, a my mamy Plac Hiszpański, schody na koparki także będą z podestami i barierkami – mówią pracownicy Józwin”². Konińscy górnicy szybko ulegli urokowi „hiszpanek” i postanowili nadać im imiona. I tak oto koparki wielonaczyniowe SRs-1800 narodziły się na nowo jako Carmen i Dolores.

Na przełomie 2010 i 2011 roku, kiedy zostały włączone do prac przy odkrywce Józwin IIB, zarząd KWB "Konin" snuł plany na kolejne dziesiątki lat wydobywania. Projekty rozwoju obejmowały zagospodarowanie złóż Ościstowo, Mąkoszyn-Grochowiska, Dęby Szlacheckie oraz Piaski³. Dziś wiemy jednak, że ze względu na intensywne protesty mieszkańców okolicznych gmin żadne z wymienionych złóż nie będzie eksploatowane, a kopalnia zakończy działalność około 2025 roku – wraz z wyczerpaniem lub znaczącym uszczupleniem zasobów węgla na ostatniej działającej odkrywce Tomisławice.

Dla regionu, który „urósł na węglowych sterydach”⁴, zamknięcie kopalni będzie oznaczało utratę kilku tysięcy miejsc pracy – nie tylko dla ludzi, lecz także dla wielu maszyn górniczych.

Dolores – panna na wydaniu

W 2022 roku w obliczu wygaszania wydobywania na odkrywce Józwin IIB i w związku z brakiem perspektyw na eksploatację kolejnych złóż udziałem Carmen i Dolores stało się przymusowe bezrobocie. Już bezużyteczne maszyny miały zostać sprzedane i potencjalnie zełomowane. W ofercie opublikowanej przez KWB "Konin" znalazło się dziesięć zbędnych koparek i zwałowarek, wśród nich Carmen⁵. Nie było tam jednak Dolores.

W „Przeglądzie Konińskim” z listopada 2022 roku czytamy, że kopalnia „zawiesiła plany związane z pocięciem Dolores

na szczątki”⁶ dzięki interwencji lokalnej grupy aktywistów.

Projekt *Dolores – panna na wydaniu* to pomysł Mariusza Harmasza (przedstawiciela inicjatywy Trzeci TOR, promującej postindustrialną kulturę Subregionu Wielkopolski Wschodniej), Agaty Kuźmińskiej (prezeski Fundacji Instytut Zielonej Przyszłości), Grzegorza Przebieracza (nadsztygara z KWB Konin) oraz Adama Jarońskiego (fotografa). Jak sami przyznają, inspiracją dla „ratowania” Dolores przed pocięciem „na szczątki” był podobny projekt zrealizowany w niemieckich Łużycach, gdzie na zrehabilitowanym terenie kopalni Klettwitz-Nord udostępniono do zwiedzania maszynę F60, czyli największy na świecie most przelotowy przeznaczony do zwałowania zdejmowanego nadkładu.

Zdaniem inicjatorów projektu *Dolores – panna na wydaniu* park maszyn zorganizowany wokół koparki ma szansę stać się ważną atrakcją na postindustrialnej mapie Polski, co z kolei przyczyniłoby się do powstania wielu nowych miejsc pracy, zarówno dla górników, mechaników i serwisantów, jak i dla przedstawicieli branży kulturalno-usługowej.

We wpisie *Park maszyn. Łącznik między przeszłością a przyszłością?*⁷ Agata Kuźmińska przedstawia założenia „kompleksowej transformacji”, która miałaby wykraczać poza obszary związane z rekultywacją terenów pokopalnianych, odbudową stosunków wodnych czy zapewnieniem wsparcia dla osób zatrudnionych w sektorach energetycznym i węglowym. „Ani jedno, czyli zamknięcie mijającego rozdziału historii, ani drugie, czyli rozpoczęcie kolejnego, nie dopełni się bez jednego ważnego elementu – symbolicznego uznania i uhonorowania wkładu pracowników w rozwój regionu”⁸ – pisze Kuźmińska, sytuując Dolores w roli pośredniczki na drodze do gospodarczych, energetycznych i tożsamościowych przemian Wielkopolski Wschodniej.

Historia Dolores może się wydawać nieoczywista. Niemiecka maszyna pracująca przez kilkadziesiąt lat w Hiszpanii trafia do

Konina w schyłkowym okresie lokalnego wydobycia, by stać się emblematyczną przedstawicielką industrialnego dziedzictwa regionu. Między innymi dlatego trudno myśleć o niej wyłącznie jako o pomniku Konińskiego Zagłębia Węgla Brunatnego – projekcie zorientowanym na dokumentowanie, upamiętnianie i zatrzymanie w czasie nostalgicznego obrazu przeszłości. Takiej interpretacji przeczą zarówno deklaracje pomysłodawców projektu, jak i energia społeczna wytworzona wokół „ratowania” Dolores.

Laurajane Smith postrzega dziedzictwo jako „proces kulturowy uruchamiający działania pamięci, które tworzą sposoby udziału w teraźniejszości i jej rozumienia”⁹. W konkretnych miejscach i obiektach materialnych widzi zaś „narzędzia kulturowe, które mogą ułatwiać ten proces, ale niekoniecznie są z jego perspektywy kluczowe”¹⁰. To nakierowanie na procesualny charakter dziedzictwa oraz jego wychylenie w stronę antycypowanej przyszłości jest wyraźnie akcentowane w materiałach dotyczących konińskiego projektu. „Dolores, o którą walczyliśmy wyważa wrota do przyszłości i stanowi ważny punkt odniesienia, ale nie jest końcem tylko początkiem długiej drogi do zmian, które są nieuniknione”¹¹, pisze Mariusz Harmasz, a ja nie postrzegam już Dolores jako „narzędzia kulturowego”; widzę ją raczej jako pełnoprawną moderatorkę trafnie rozpoznanych „nieuniknionych zmian”.

Kadry z Dolores w roli głównej

Dolores działa. Wytwarza afekty i generuje przywiązania. Zachęca do opóźnienia krytycznego namysłu i otwarcia się na zdziwienie¹². Dajmy więc sobie czas na smakowanie świętokradczej naiwności i spójrzmy na Dolores z zachwytem pełnym radosnego (nie)rozumienia.

Na zdjęciu¹³ widać dwóch mężczyzn na tle fragmentu koła czerpakowego Dolores. Ujęcie od dołu, spojrzenia prosto w obiektyw (jestem tego pewna, mimo że oczy jednego z mężczyzn ukryte są za okularami przeciwsłonecznymi).

Podpis: „Mamy z Adasiem wspólną dziewczynę”.

Na zdjęciu¹⁴ jest mężczyzna w niebieskiej kurtce i pomarańczowoczerwonym kasku. Za nim Dolores skąpana w styczniowej mgle.

Podpis: „Jeśli ktoś nie rozumie czym ja się jaram, to bezpośredni kontakt z pewnością by go przekonał. SRs-1800 «Dolores»”.

Na facebookowej rolce¹⁵ oglądamy zestaw kilku ujęć: 1) kobieta odwrócona tyłem do obiektywu, pozująca na tle Dolores; 2) kobieta stojąca na tle Dolores i unosząca dłonie w geście zwycięstwa; 3) kobieta przy kole czerpakowym koparki; 4) mężczyzna i kobieta na tle koła czerpakowego. Na zdjęciach widać również pole kwitnącej facelii błękitnej i pogodne niebo jednego z pierwszych dni rekordowo ciepłego października 2023 roku.

Podpis: „#Dolores#marzenia#się#spełniają”.

Podkład muzyczny: „Zaskakuj mnie tak! / Oczaruj mnie tak! / Mój świecie dziś spraw / Bym mógł Cię sercem brać. / Zaskakuj mnie tak! / Zestarzeć się daj! / Mój świecie dziś spraw”¹⁶.

W materiale promującym spektakl Konińskiego Teatru Tańca

Dolores na odkrywce Józwin, fot. Adam Jaroński, [link](#)

tancerki krążą wokół Dolores, naśladując ruch maszyny.
Poruszają się miękko i płynnie, ale z mechaniczną precyzją.

Fragment opisu:

„Dowód bardzo osobisty to próba zdefiniowania prawdy o tym, co nas łączy, nas jako społeczności miasta Konin. W poszukiwaniu wspólnego mianownika oddaliśmy głos mieszkańcom i na tej podstawie powstała struktura spektaklu. Wśród mnogości skojarzeń wyłoniły się kluczowe dla nas hasła, powracające jak echo – Festiwal, Huta Aluminium, Kopalnia, Elektrownia. [...] Ruch, aluminium, węgiel”¹⁷.

Na dnie jezior rozgrzebuje słodki popiół, pamięć i miq̄sz

To już kolejna strona tekstu, a ja nie wspomniałam ani słowem o przekształconych krajobrazach, wysychających jeziorach i wysiedlonych wsiach. Nie wspomniałam o znikających lasach i bagnach ani o innych symptomach „ziemi gwałtownie przebudzonej”¹⁸. Nie wspomniałam o nich, bo opowieść o Dolores nie jest historią o degradacji. Nie odwołuje się do uczucia wstydu ani świadomości uczestnictwa w zbrodni na „naturze”. Nie wymaga emocjonalnego wysiłku związanego z przejściem od figury „kopalni matki” do figury „kopalni trucielki” / „matki trucielki” (choć oferuje przestrzeń do snucia mnogich kontrnarracji). Dolores nie mówi bezpośrednio o degradacji, ale to wcale nie znaczy, że jej opowieść jest prosta i jednoznaczna.

„Na dnje jezior rozgrzebuje /
Słodki popiół, pamięć i miąższ”¹⁹ –
nie wiem, czy pisząc te wersy, Gosia
Zagajewska z zespołu Tuleje
myślała o Dolores. Ale ja, słuchając
utworu *Miąższ*, zawsze o niej myślę.
Grzebiącej, rozdrapującej
i wierzgającej, dziwnie aktywnej
nawet wtedy, gdy stoi nieruchomo
wśród kwitnącej facelii.

Dolores stanęła na polu i już się z niego nie ruszy. Potężne
układy zasilania zostały wymontowane, całodobowa ochrona
oraz prowizoryczne ogrodzenie ze słupków i taśmy strzegą
koparkę przed zakusami natrętów. Trudno powiedzieć, czy jest
pomnikiem dumnej górniczej tożsamości, symbolem
antropoceńskiego zawikłania czy raczej zakładniczką toczących
się przemian.

Mimo krótkiego stażu w konińskiej kopalni Dolores z całą
pewnością uruchamia nostalgiczną tęsknotę za „starymi dobrymi
czasami”, latami intensywnego rozwoju regionu i szybkiego
awansu jego mieszkańców. Stanowi dowód wiedzy, pomysłowości
i technicznego sprytu całej rzeszy ludzi związanych z przemysłem
wydobywczym.

Równocześnie można o niej myśleć jako pośrednicze
w spotkaniach z historią naszej planety. Ogromne koło
czerpakowe, prawdopodobnie najbardziej spektakularny
i fotogeniczny element maszyny, przez lata wgryzało się
w nadkład, czyli „nieużyteczne” twory skalne umiejscowione nad
łożem węgla. Pod naporem koparki ustępowały kolejne wieki
geologicznej historii Ziemi. Opowieści o bursztynach wielkości
górnich kasków czy gigantycznych skałach przywleczonych
kilkaset tysięcy lat temu przez lądolód skandynawski pojawiają
się we wspomnieniach wielu górników²⁰, stanowiąc jeden
z podstawowych elementów doświadczenia pracy na odkrywcę.

Dolores i „ekipa Dolores”, fot. Adam
Jaroński,
[link](#)

I chociaż Dolores nie miała udziału w wydobyciu doskonale zachowanego szkieletu słonia leśnego sprzed 130–140 tysięcy lat, to przecież i o tym znalezisku opowiada.

Nostalgia i geologiczno-archeologiczne odkrycia to jednak nie wszystko. Dolores mówi też o niepewności, złości i wstydzie – gmatwaniu trudnych emocji boleśnie sprzężonych z okresami przemian. O ile szybki rozwój przemysłu w Konińskim Zagłębiu Węgla Brunatnego był doceniany przez socjalistyczne władze i stanowił źródło dumy oraz ważne spoiwo lokalnej tożsamości, o tyle lata transformacji ustrojowej i prywatyzacji przemysłu odcisnęły się na mieszkańcach regionu piętnem rosnącej niepewności i poczucia porażki.

*To się dzieje teraz, a trudno mówić o teraz,
bo teraz jeszcze trwa i nie wiadomo dokąd
zmierza²¹*

Jaka ekologia pomieściłaby w sobie projekt „ratowania” górniczej kopalni? Brązowoczarna jak węgiel brunatny? Szara jak stal, kurz i plejstocieńskie głązy narzutowe? Złocista jak wspomnienie życia w rodzinnej wsi wysiedlonej pod budowę odkrywki? A może jeszcze inaczej, może sam kolor nie mówi nam wszystkiego? A gdyby tak uwzględnić w tej estetyczno-wizualnej układance dodatkowe jakości? Można by pomyśleć o ekologii, która byłaby matowa jak powierzchnie pokryte ziemią, pyłem i kurzem i jak odbitka fotografii, na której górnik Józef Durka trzyma kość ramieniową ze szkieletu plejstocieńskiego słonia leśnego wydobytego na kopalnianej odkrywce²². A może właśnie nie matowa, ale połyskliwa jak metal – otwarcie responsywna, gotowa na interakcje, ale też stawiająca granice, w razie potrzeby rażąca oczy bolesnymi odblaskami.

Idea pryzmatycznej ekologii wyrażona przez Jeffrey'a Jerome'a Cohena we wstępie do tomu *Prismatic Ecology. Ecotheory Beyond Green*²³ ma prowadzić do przełamania

dominacji zieleni jako barwy prawdziwie „ekologicznej”, „synonimu natury jako takiej”²⁴. Każę porzucić wyobrażenia o „czystym”, „dzikim” i „nieskażonym” świecie, raj u utraconym, ale możliwym do odzyskania. Dowartościowuje lokalne perspektywy, nie dąży do uniwersalności, bawi się nieoczywistościami.

Koncepcja ta niesie jednak mimochodem obietnicę, że cięciem pryzmatycznego szkła uda się rozszczepić skomplikowaną naturokulturową rzeczywistość antropocenu na pojedyncze schludne wiązki. Obietnica ta być może mobilizuje do działania, ale przy tym, niestety, pozostaje daremna, bo ekologiczne zależności nie przypominają możliwego do rozdzielania promienia białego światła. Są raczej jak czarna plama, w której niezależnie od poczynionych starań nie da się już wyróżnić poszczególnych barw składowych.

Na przekór przywołanej kolorystycznej metaforyce „ratowanie” Dolores z pewnością nie jest gestem czysto estetycznym, ale pociąga za sobą również deklaracje etyczne. Timothy Morton, pisząc o promieniotwórczym plutonie, postulował wystawienie go na powszechne spojrzenie (przy zastosowaniu odpowiednich zabezpieczeń) i tym samym wzięcie za niego odpowiedzialności²⁵. Czy wyciągnięcie Dolores z głębokiej odkrywki na powierzchnię ziemi nie jest równoznaczne ze zgodą na przyjęcie owej odpowiedzialności?

Ekologiczna metoda Mortona – od przygnębienia przez dziwną niesamowitość aż do (wciąż dziwnej) przyjemności – wskazuje możliwości intelektualnego i emocjonalnego przepracowania naturo-kulturowych relacji. Pozostaje jednak pytanie, czy pozwala ona na coś więcej niż zanurzenie się w „dziwnej dziwności”²⁶ antropoceńskiego mroku i absorbowanie dziejącej się rzeczywistości. A konkretniej: czy jest w niej miejsce na działanie, na bardziej aktywne niż kontemplatywne stawanie się w zapętających się relacjach?

Dolores jest tu i teraz. Obecna w najbardziej konwencjonalny sposób, bez konieczności nadwyrażania wyobraźni niewidzialnym

dla ludzkiego oka promieniowaniem czy zagadnieniami fizyki kwantowej. Dostępna od ręki, wystawiona na spojrzenie. Dolores jest i całą sobą mówi o działaniu, o namierzaniu istniejących, a także zawiązywaniu i wzmacnianiu nowych węzłków w ekologicznej sieci. Pojawia się w najciekawszym momencie, czyli tam, gdzie opowieść Mortona niespodziewanie się urywa – gdy wykonaliśmy intelektualno-emocjonalne ćwiczenie i wyposażeni w nowy słownik możemy ruszyć dalej i pójść tam, gdzie rozgrywają się prawdziwie czarne ekologie, gdzie ekstraktywistyczna maszyna śni kołysankę dla „gwałtownie przebudzonej ziemi”.

- 1 Im.pl, *Na powitanie Carmen*, YouTube, 30 października 2022; <https://www.youtube.com/watch?v=RSI3pd25GFU&t=317s>, dostęp 10 maja 2024.
- 2 *Wyimki. Kronika 65-lecia Kopalni Węgla Brunatnego „Konin”*, red. E. Galantkiewicz, KWB Konin 2010, s. 238.
- 3 Ibidem, s. 72.
- 4 Piotr Chałubiński, „Dolores” z Konina waży 2,5 tys. ton. Chcą, by relikty węgla stały się regionalną atrakcją, „Gazeta.pl”, 12 lutego 2023; <https://next.gazeta.pl/next/7,172392,29452597,kolosy-z-konina.html>, dostęp 10 stycznia 2024.
- 5 *Sprzedż maszyn podstawowych z PAK KWB S.A.*, ZE PAK, 9 stycznia 2023; <https://zepak.com.pl/pl/o-firmie/biuro-prasowe/aktualnosci/14312-sprzedaz-maszyn-podstawowych-z-pak-kwb-sa.html>, dostęp 10 maja 2024.
- 6 Marcin Szafrński, *Na ten moment zawiesiliśmy plany związane z pocięciem Dolores na szczątki*, „Przegląd Koniński”, 21 listopada 2022; <https://www.przegladkoninski.pl/PL-H79/13/26307/na-ten-moment-zawiesilismy-plan-y-zwiazane-z-pocieniem-dolores-na-szczatki.html>, dostęp 10 maja 2024.
- 7 Agata Kuźmińska, *Park maszyn. Łącznik między przeszłością a przyszłością?*, „Fundacja Instytut Zielonej Przyszłości”, 20 stycznia 2023; <https://fizp.pl/2023/01/20/park-maszyn-lacznik-miedzy-przeszloscia-a-przyszloscia/>, dostęp 10 maja 2024.
- 8 Ibidem.

- 9 Laurajane Smith, *Dziedzictwo jako proces kulturowy*, przeł. E. Klekot, w: *Krytyczne studia nad dziedzictwem. Pojęcia, metody, teorie i perspektywy*, red. M. Stobiecka, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, s. 79.
- 10 Ibidem.
- 11 Trzeci TOR, „Polecam Państwa uwadze, do Konina przyjeżdża grupa animatorów kultury z Rumunii, która boryka się z analogicznymi problemami jak subregion Wielkopolski Wschodniej”, Facebook, 16 stycznia 2024;
<https://www.facebook.com/trzeciTOR/posts/pfbid0jqfnNJRngCKNvGwbmjsxoDfRT9v2RWc9GkMKn8DuFgU3oxa8NBprCD5mGcQGeU7l>, dostęp 10 maja 2024.
- 12 Jane Bennett, *The Force of Things*, w: eadem, *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*, Duke University Press, Durham 2010, s. 1–19.
- 13 Mariusz Harmasz, „Mamy z Adasiem wspólną dziewczynę”, Facebook, 16 kwietnia 2024; <https://www.facebook.com/mariusz.harmasz.1/posts/pfbid02rsLuELGdJHWCWp7qx14oFwuSHZD5jPt9ohZXACeTYU29VjSFAoxsRYLNxE7Ci6Cql>, dostęp 10 maja 2024.
- 14 Adam Jaroński, „Jeśli ktoś nie rozumie czym ja się jaram, to bezpośredni kontakt z pewnością by go przekonał”, Facebook, 20 stycznia 2023;
<https://www.facebook.com/adam.jaronski/posts/pfbid0EAX2eznBaWU3KC65xGGEVJXCNLDKusKusdnPK3RXPnhE3LBIwqB3SpByxLF3rgswl>, dostęp 10 maja 2024.
- 15 Urszula Durska, „#Dolores#marzenia#się#spełniają”, Facebook, 3 października 2023;
<https://www.facebook.com/reel/851794042984355>, dostęp 10 maja 2024.
- 16 Marcin Sójka, *Zaskakuj mnie* (słowa i muzyka: Michał Pietrzak, Juliusz Kamil, Marcin Sójka), w: *Kilka prawd*, Universal Music Polska, 2019, płyta CD.
- 17 Koniński Teatr Tańca / Konin Dance Theatre, *dowód bardzo osobisty – Koniński Teatr Tańca / Konin Dance Theatre GRUPA PROJEKTOWA*, YouTube, 26 sierpnia 2020;
<https://www.youtube.com/watch?v=LGAM5YaVM3k>, dostęp 10 maja 2024.

- 18 W 1962 roku nakładem Wydawnictwa Poznańskiego ukazał się zbiór reportaży pt. *Ziemia gwałtownie przebudzona. Reportaże*. Zob. Henryk Jantos, Jerzy Kułtuniak, Zdzisław Romanowski, *Ziemia gwałtownie przebudzona. Reportaże*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1962. Według Ryszarda Sławińskiego (Ryszard Sławiński, *Kronika górniczej kultury*, „W podzięcie górnikom”, dodatek do „Przeglądu Konińskiego”, nr 18, 2-8 maja, s. 24.) określenie „ziemia gwałtownie przebudzona” ukuł Władysław Markiewicz – socjolog Polskiej Akademii Nauk, który na początku lat 60. prowadził w Koninie badania terenowe. Zob. Władysław Markiewicz, *Spoleczne procesy uprzemysłowienia: kształtowanie się zakładów produkcyjnych w konińskim rejonie górniczo-energetycznym*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1962. Niezależnie od faktycznego autorstwa, sformułowanie to zyskało dużą popularność – można je spotkać w wielu materiałach dotyczących uprzemysłowienia ziemi konińskiej.
- 19 Tuleje, *Miąższ* (słowa: Gosia Zagajewska, muzyka: Gosia Zagajewska, Ksawery Wójciński, Wojtek Kurek), w: *Puste ulice*, Gusstaff Records, 2024, płyta CD.
- 20 *Wyimki...*, s. 135.
- 21 Tytuł pracy malarskiej Magdaleny Deput zaprezentowanej w Koninie na wystawie *Bardzo mocno czuć, że zaraz coś się wydarzy*. Zob. Magdalena Deput, *to się dzieje teraz, a trudno mówić o teraz, bo teraz jeszcze trwa i nie wiadomo dokąd zmierza*, s.a., olej na płótnie, 130 * 90 cm, Muzeum Okręgowe w Koninie; https://www.facebook.com/magdalena.deput/posts/pfbid07seVq8WN6YUZWpeNEcbYpDNQAjsQbvov1BrvCEZaDCzRbzm4H4DtDcAhwztm78Snl?locale=pl_PL, dostęp 10 maja 2024.
- 22 Zob. *Wyimki...*, s. 160.
- 23 Jeffrey Jerome Cohen, *Introduction*, w: *Prismatic Ecology. Ecotheory Beyond Green*, red. J.J. Cohen, przedm. L. Buell, University of Minnesota Press, Minnesota 2013, s. XV–XXXV.
- 24 *Ibidem*, s. XIX.
- 25 Timothy Morton, *Mroczna ekologia. Ku logice przyszłego współistnienia*, przeł. A. Barcz, epub, Oficyna Związków Otwarty, Warszawa 2023, s. 209.
- 26 *Ibidem*, s. 27.

Bibliografia

Bennett, Jane, *The Force of Things*, w: eadem, *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*, 1-19, Durham: Duke University Press, 2010.

Chałubiński, Piotr, „Dolores” z Konina waży 2,5 tys. ton. Chcą, by relikwiry węgla stały się regionalną atrakcją, *Gazeta.pl*, 12 lutego 2023, <https://next.gazeta.pl/next/7,172392,29452597,kolosy-z-konina.html>.

Cohen, Jeffrey, Jerome, red., *Prismatic Ecology. Ecotheory Beyond Green*, przedm. Lawrence Buell, Minnesota: University of Minnesota Press, 2013.

Deput, Magdalena, *to się dzieje teraz, a trudno mówić o teraz, bo teraz jeszcze trwa i nie wiadomo dokąd zmierza, s.a.*, olej na płótnie, 130 x 90 cm, Muzeum Okręgowe w Koninie, <https://www.facebook.com/magdalena.deput/>.

Durska, Urszula, „#Dolores#marzenia#się#spełniają”, Facebook, 3 października 2023, <https://www.facebook.com/reel/851794042984355>.

Galantkiewicz, Ewa, red., *Wyimki. Kronika 65-lecia Kopalni Węgla Brunatnego „Konin”*, Kopalnia Węgla Brunatnego „Konin” 2010.

Harmasz, Mariusz, „Mamy z Adasiem wspólną dziewczynę”, Facebook, 16 kwietnia 2024, <https://www.facebook.com/mariusz.harmasz.1>.

Jaroński, Adam, „Jeśli ktoś nie rozumie czym ja się jaram, to bezpośredni kontakt z pewnością by go przekonał”, Facebook, 20 stycznia 2023, <https://www.facebook.com/adam.jaronski>.

Koniński Teatr Tańca / Konin Dance Theatre, dowód bardzo osobisty - Koniński Teatr Tańca/ Konin Dance Theatre GRUPA PROJEKTOWA, YouTube, 26 sierpnia 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=LGAM5YaVM3k>.

Kuźmińska, Agata, *Park maszyn. Łącznik między przeszłością a przyszłością?*, Fundacja Instytut Zielonej Przyszłości, 20 stycznia 2023, <https://fizp.pl/2023/01/20/park-maszyn-lacznik-miedzy-przeszloscia-a-przyszloscia/>

Im.pl, Na powitanie Carmen, YouTube, 30 października 2022,
<https://www.youtube.com/watch?v=RSI3pd25GFU&t=317s>.

Markiewicz, Władysław, Społeczne procesy uprzemysłowienia: kształtowanie się zakładów produkcyjnych w konińskim rejonie górniczo-energetycznym, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1962.

Morton, Timothy, Mroczna ekologia. Ku logice przyszłego współistnienia, przeł. Anna Barcz, Warszawa: Oficyna Związek Otwarty, 2023.

Smith, Laurajane, Dziedzictwo jako proces kulturowy, przeł. Ewa Klekot, w: Krytyczne studia nad dziedzictwem. Pojęcia, metody, teorie i perspektywy, red. Monika Stobiecka, 78-148, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2023.

Sójka, Marcin, Zaskakuj mnie, w: Kilka prawd, Universal Music Polska, 2019, płyta CD.

Szafrański, Marcin, Na ten moment zawiesiliśmy plany związane z pocięciem Dolores na szczątki, Przegląd koniński, 21 listopada 2022,
<https://www.przegladkoninski.pl/PL-H79/13/26307/na-ten-moment-zawiesilismy-plan-y-zwiazane-z-pocieniem-dolores-na-szczatki.html>.

Trzeci TOR, „Polecam Państwa uwadze, do Konina przyjeżdża grupa animatorów kultury z Rumunii, która boryka się z analogicznymi problemami jak subregion Wielkopolski Wschodniej”, Facebook, 16 stycznia 2024,
<https://www.facebook.com/trzeciTOR>.

Tuleje, Miąsz, w: Puste ulice, Gusstaff Records, 2024, płyta CD.

ZE PAK, Sprzedaż maszyn podstawowych z PAK KWB S.A., 9 stycznia 2023,
<https://zepak.com.pl/pl/o-firmie/biuro-prasowe/aktualnosci/14312-sprzedaz-maszyn-podstawowych-z-pak-kwb-sa.html>.